

En la introducció a la Crítica de la raó pura,³ Kant discuteix el problema de l'addició de dos nombres. Per a Kant, la suma de dos nombres per obtenir-ne un de tercer es una proposició sintètica. Si volem sumar 7 i 5, no trobarem res en els conceptes de 7 i de 5 que ens doni la idea del 12 que hem d'obtenir. Cal acudir a la intuïció per arribar, pas a pas, al total. Frege va considerar inacceptable aquest punt de vista perquè, diu, la intuïció se'ns escapa si volem fer addicions de nombres molt grans, que impliquin molt més que els dits de la mà o que els punts que podríem dibuixar en un paper.⁴ Però es pot agafar la qüestió des d'un altre angle; almenys això és el que fa Lacan. L'existència de dos nombres no suposa la seva suma; tampoc el concepte de l'un, de l'altre o de la suma com a operació matemàtica no suposa l'addició. El nombre total només s'obté mitjançant un acte, el qual suposa un subjecte. Allò que anomenem subjecte, i que és aquí objecte mòbil de la conjectura científica, recull en si l'acte sense el qual no existiria ni el compte, ni la suma, ni el total. Les veritats matemàtiques poden semblar ben bé, en el moment del seu descobriment, haver estat allí, des de l'eternitat, esperant només la seva escriptura. Però això és il·lusió. La matemàtica, en la seva creació, és tan poc necessària com la poesia; i tant en l'una com en l'altra el subjecte ocupa aqueix lloc creat per la pèrdua de la llibertat de crear que

³No a la introducció a l'"Estètica transcendental", com cita Lacan (FC 285).

⁴G. FREGE, Die Grundlagen der Arithmetik (1884), especialment cap. 1er, paràgraf 5.

correspon a tot acte autèntic, és a dir, que obre el seu solc en el real.

El segon exemple pertany a allò que Lacan anomena "el més viu de la nostra època".⁵ Es tracta del contracte social, tal com es podria formular en la nostra època d'una manera diferent a la clàssica, que prové de la filosofia iusnaturalista. La noció d'una possibilitat de contracte social continua sent un dels pilars de la nostra societat i de les seves institucions. Jean-Jacques Rousseau va donar al mite una formulació genial, i alhora crítica, que serviria d'instrucció bàsica per als actors de la revolució francesa. L'ésser humà, en estat salvatge, quasi un animal, accedeix a la seva humanitat civil per un procés de creença en un grup humà; prova aquesta creença en un acte de lliurament de tot allò que posseeix a la comunitat, la qual li ho retorna, marcat aquesta vegada per la seva provinença d'un pacte social.

Però vet aquí que els temps moderns han portat una altra possibilitat de contracte, de nou encuny, amb el qual el subjecte pot entrar en el compte. Cal partir d'una nova realitat, que és la condició proletària de la humanitat. Ésser proletari vol dir, en la doctrina clàssica, no posseir capital i per tant cap mitjà de producció i, en conseqüència, veure's obligat a vendre com a mercaderia la pròpia força de treball. El fet que aquest treball sigui l'únic que pot afegir valor a la mercaderia abans de retornar-la al mercat, agreuja més

⁵FC 285.

encara la condició proletària, perquè això significa que aquell qui compra la força de treball, no solament té capital, sinó que, en poder retornar a la circulació la mercaderia amb el nou treball incorporat, incrementa aqueix capital. Només resta una sortida, si es vol que els proletaris no ho siguin cada vegada més, i que els posseïdors de capital no n'amunteguin cada vegada més. Aquesta solució és que els proletaris, units en classe, instaurin una situació de força que obligui a un nou repartiment.

A aquestes idees marxianes, Georges Sorel, al qui al·ludeix Lacan en aquest punt,⁶ els va donar una dimensió assimilable a un nou contracte social. La "vaga general" de Sorel és en efecte la possibilitat d'una universalització dels subjectes particulars; en efecte, tot proletari té "records molt coents dels conflictes particulars",⁷ però la vaga els fa reconeixedors en el seu aspecte universal. Apareix en un instant "aqueixa intuïció del socialisme que el llenguatge no podia donar de manera perfectament clara (...) i l'obtenim en un conjunt percebut instantàniament".⁸

Segons Georges Sorel, el concepte de vaga general dóna una nova solució al problema de la reunió del cos polític. Comparada amb la reunió parlamentària, filla del contracte social, la vaga general apareix amb un grau superior de formalització. Primer de tot perquè la participació, real o

⁶FC 285.

⁷G. SOREL, Réflexions sur la violence (1908), pàg. 120.

⁸Ibid., pàg. 121.

proposada, en la vaga general és total i directa, i no es fa per diputació de persones; cadascú es representa a si mateix. En segon lloc, l'únic discurs mantingut, i sota l'únic encapçalament de "vaga general política", consisteix en un fer en silenci; arriba a tenir l'aspecte contradictori de ser un fer de no fer. En tercer lloc perquè ja d'antuvi i sense cap mena de precaució es presenta com un mite: és el programa sorelià allò que pretén donar raó de l'agregació dels individus en un cos polític, no pas la realització d'aqueix programa. Però no per això l'acte és menys real pel que fa al seu poder d'agregació; la seva realització ajornada té força plena ja en l'actual. Per això Sorel qualifica de màgica aquesta força.

Les ciències conjecturals del subjecte

Aquesta classe de reflexions, aquí només iniciades, corresponen a la proposta d'un canvi en la classificació de les ciències. Tenim les ciències exactes i les ciències experimentals; podem examinar ara si hi ha lloc per a una altra categoria, la de les ciències conjecturals del subjecte.

Les ciències exactes corresponen al lliure joc —"el joc sempre llegut"⁹— de la llei. Allò real que volen transcriure no és res que no sigui el desenvolupament de la llei en la llibertat màxima.

⁹FC 286.

Les ciències experimentals (una manera de dir físico-matemàtiques) consisteixen en l'aplicació del discurs de la llei obtingut en la matemàtica a una realitat diferent de la mateixa llei. El cas és poder determinar quina és aqueixa realitat. Podríem dir, de manera galileana, que en les ciències experimentals es tracta de la matematització de la natura; però en aquest cas hauríem de saber prèviament què és la matematització i si la natura és això que aqueixes ciències ens donen com a suposat.

L'element de la matemàtica és la forma del símbol; almenys d'un símbol característic, encara que pretén ser, nombre o conjunt, el més elemental. La matematització consisteix a utilitzar aqueix simbolisme com a instrument d'una fabricació, a partir de la qual la realitat reapareix al terme d'un procés mental i com deduïda de premisses. Amb això la natura deixa de ser la base física indiferent d'una instrumentalització. És el cas que la nostra relació amb la natura està marcada, per què no dir-ho així, per un amor. Ens acompanya, admet la nostra presència i és present sempre dins de nosaltres. Tenim amb la natura un lligam carregat de significacions, d'afectes, de parcialitats, fins al punt que no sabem si, de fet, no ens parla. Poèticament, com diu Lacan, sentim que la veu de la natura parla a través de nosaltres, que tot allò que descobrim ens ho diu un déu fet d'ordre. Tal com succeí a la pítia de Valéry,¹⁰ que es resistia a la condemna que la sacrificava i que la feia instrument d'una veu

¹⁰P. VALÉRY, "La Pythie", dins Charmes (1922).

profètica, ens trobem agafats i emportats poèticament pel nostre treball de construcció de les lleis de la natura; això és així per tant com sentim retrobar en les nostres fabricacions una veu que vé de lluny, la paraula de la natura, el sant Llenguatge, profètic i engalanat, la veu de ningú, només des ondes et des bois.¹¹

La natura ja és objecte de la nostra estimació per ella sola i abans que ningú no l'habiti. El problema no és doncs tant la formalització, sinó l'objectivació, és a dir, el de com poder determinar en tant que objecte allò que no existia abans. Però això ens porta al problema de la veritat.

Allò que s'objectiva en una ciència és el que resta com a dipòsit enregistrat dels processos en què s'ha obtingut una veritat. L'objectivació consisteix a considerar com a fets un determinat grup d'esdeveniments que, fins a la seva verificació, es trobaven submergits en una indiferència natural.

Per il·lustrar-ne la dialèctica, Lacan tria aquí un exemple excel·lent, presentat en un article d'Alexandre

¹¹ Lacan cita els darrers versos de Valéry, "La Pythie", op. cit. La pítia es queixa, fora seny, de la seva sort, abans d'abandonar-se a la veu que parla en ella. La coda del poema és:

Honneur des Hommes. Saint LANGUAGE.
Discours prophétique et paré.
Belles chaînes en qui s'engage
Le dieu dans la chair égaré.
Illumination. largesse!
Voici parler une Sagesse
Et sonner cette auguste Voix
Qui se connaît quand elle sonne
N'être plus la voix de personne
Tant que des ondes et des bois!

Koyré.¹² Christiaan Huygens, a continuació de Galileu i altres savis de l'època, va esforçar-se en construir un rellotge que tingués prou precisió per mesurar experimentalment la velocitat de caiguda d'un cos i, a través d'això, la constant de l'acceleració de la gravetat. A tal fi construï un rellotge, que provà de regular mitjançant un moviment pendular. Es tractava del primer rellotge modern, i li havia de donar la precisió que necessitava per mesurar els temps de caiguda dels cossos. Però no el va fer servir mai amb aquest fi; en efecte, un pèndol no és altra cosa que l'objectivació experimental d'un cos que cau. En fer el càlcul que el portava a la construcció del rellotge, havia calculat ja allò mateix per a què l'estava construïnt. Tal com diu Koyré en la conclusió del seu article: "no solament les experiències vàlides són fundades en una teoria, sinó que fins i tot els mitjans que permeten de realitzar-la no són ells mateixos res més que teoria encarnada."¹³

Es així com la veritat sorgeix de l'inesperat de la verificació; és així com l'objectivació científica es fa a remolc d'una teoria. Les ciències experimentals són aleshores aquelles que disposen d'unes teories tals que puguin ser verificades en el real en termes de mesura.

Però es pot observar que la matemàtica no es limita ni a l'instrument de mesura, ni als càlculs numèrics que amb els

¹²A. KOYRÉ, "Une expérience de mesure" (1953), dins Études d'histoire de la pensée scientifique (1966), pàgs. 289-319.

¹³A. KOYRÉ, op. cit., pàg. 314.

seus resultats hom pot fer, ni a l'anàlisi del continu real. Entre altres coses, la teoria de conjunts és una matemàtica que no necessita el nombre.

Lacan aquí proposa l'estudi d'una matematització en les ciències humanes que inclogui el temps, no el cronològic, ni el mesurable de la reacció subjectiva, sinó el temps intersubjectiu de l'acció combinada. D'aquest programa se'n pot trobar un inici a la Cibernètica de Wiener,¹⁴ cap. VIII, sobre "Informació, llenguatge i societat". El punt de partença és l'anomenada teoria dels jocs (game theory) iniciada el 1928 pel matemàtic John von Neumann i establerta el 1944 amb l'obra del mateix en col·laboració amb Oskar Morgenstern, The Theory of Games and Economic Behavior. En aquesta línia de treball inclou Lacan el seu teorema de la certesa anticipada¹⁵, que constitueix la introducció en els elements del càlcul de la decisió el temps de l'altre subjecte.

Aquesta és una de les nocions del temps; una altra correspon a la tècnica de l'historiador, que inclou un procés d'identificació entre el moment actual i el moment històric, sobre la base que tots dos són moments de la història, tots dos són historitzats i sobre aquesta base l'historiador pot establir la veritat de l'esdeveniment.¹⁶

La regressió psicoanalítica té aquesta mateixa estructura: en ella es conjunyeix el moment històric del

¹⁴N. WIENER, Cybernetics, or control and communication in the animal and the machine (1948).

¹⁵Cf. supra, pàgs. 137-146.

¹⁶Cf. supra, pàgs. 176-179.

subjecte amb una nova obertura a l'esdevenimentalitat induïda per la situació analítica. En aquests termes s'explica Freud sobre la regressió quan critica el concepte que en dóna Jung: "Però nosaltres sabem que el conflicte actual del neuròtic només és comprensible i solucionable si hom el reconduïx a la prehistòria del malalt, si es transita el camí que la seva libido va recórrer quan ell va contreure la malaltia."¹⁷

L'estocàstica i la història, tal com les presentem aquí sumàriament corresponen al grup de ciències en les quals no solament el subjecte hi és comptat, sinó que en elles el subjecte és inscrit en el camp en què es desplega la conjectura sobre la seva acció.

També la lingüística, amb el concepte fonamental de significant, nascut del fonema, i amb la distinció entre sincronia i diacronia, per exemple, correspon a aqueix grup de ciències per al qual Lacan proposa el terme de ciències conjecturals del subjecte.

Les ciències de la psicoanàlisi

Tot això representa no solament l'adaptació de la psicoanàlisi a unes noves ciències, nascudes posteriorment a Freud o de les quals ell no en va tenir esment; és també la seva utilització per a uns fins més enllà dels quals van ser creades i una contribució a les seves pròpies investigacions.

¹⁷S. FREUD, "Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung" (1914d), SFOC 14, pàg. 61.

Ara bé: tot i la novetat d'aqueixes ciències, la proposta de Lacan és en continuïtat amb el pensament de Freud, i amb les idees que va manifestar, en almenys dues ocasions, sobre la formació dels psicoanalistes.

Cap a finals de la dècada de 1910, els estudiants de Budapest havien reclamat que la psicoanàlisi fos ensenyada a la universitat. Probablement per suggerència del seu deixeble Sandor Ferenczi, Freud va redactar un breu escrit amb el títol de "S'ha d'ensenyar la psicoanàlisi a la universitat?"¹⁸ En aquest escrit precisa que l'aplicació de la psicoanàlisi

de cap manera no està limitada al camp de les funcions psíquiques patològiques, sinó que també concerneix a la resolució de problemes artístics, filosòfics o religiosos, subministrant en aquest sentit diversos enfocaments nous i revelacions d'importància per a la història de la literatura, la mitologia, la història de les cultures i la filosofia de les religions. Per tant, aquest curs general (de psicoanàlisi) hauria de ser accessible també als estudiants d'aqueixes branques de la ciència. És evident que l'estimulació d'aquestes darreres per les idees analítiques contribuirà a crear, en el sentit de la universitas literarum, una unió més estreta entre la ciència mèdica i les branques del saber que corresponen a l'àmbit de la filosofia.¹⁹

¹⁸S. FREUD, "Kell-e az egyetemen a psychoanalysist tanítani?" (1919j(1918)), dins SFOC 17, pàgs. 165-171.

¹⁹Op. cit., SFOC 17, pàg. 171.

Més endavant, el 1926, en el seu escrit La qüestió de la psicoanàlisi profana,²⁰ Freud es manifesta sobre la formació dels psicoanalistes dient que els cal tenir naturalment una bona preparació en la teoria de la seva ciència, en biologia i sexologia, i que a més han d'estar familiaritzats amb els quadres clínics de la psiquiatria. Però a tot això afegeix: història de la cultura, mitologia, psicologia de la religió i ciència de la literatura. "Sense una bona orientació en aquests camps, afegeix Freud, l'analista es quedarà inermes al davant d'una gran part del seu material."²¹

Posats a fer, Lacan hi afegeix el trivium complet: gramàtica, retòrica i dialèctica (com a art aristotèlica de demolir els arguments d'altri en debat, independentment de la raó que es tingui). I, a més, l'estètica del llenguatge amb la seva "punta suprema", la tècnica del mot d'esprit, el Witz freudià, l'acudit.

No hi deixa d'haver una certa ironia en la proposta d'una educació una mica medieval, precientífica, per al psicoanalista. Els primers desenvolupaments de la psicoanàlisi, quan Freud començà a tenir deixebles, és a dir a verificar intersubjectivament els efectes de la seva transmissió, en les reunions que feien no deixava d'haver-hi

²⁰Die Frage der Laienanalyse. Unterredungen mit einem Unparteiischen (1926), SFOC 20, pàgs. 165-244.

²¹Op. cit., pàg. 230.

una certa atmosfera d'encant i d'humanitat a flor de pell.²² La confessió personal acompanyava sovint els intents una mica graponers de fer-se amb les eines teòriques proposades per Freud. Les baralles que s'iniciaren, i que es renoven periòdicament en la comunitat psicoanalítica, tenien alguna cosa d'aquelles disputes antigues en què les lleis d'allò humà només es podien establir amb la secreció d'heretgies i la segregació de la veritat.

Recuperar aquella atmosfera pot afegir un tarannà patètic i excessivament obscurantista a la transmissió de l'experiència psicoanalítica. Són els efectes clàssics del retruc sofert per la condició humana quan retroba, en els temps de la claredat crua de l'ideal cientista, amb la torxa de la veritat. Però si en els temps de destresa que fan preguntar al filòsof "per a què poetes?" podem sostenir l'humor, l'heretge serà poeta i el savi un ironista. L'exemple major serà sempre el de Sigmund Freud, renovador de l'ironisme socràtic, quan per exemple donava per títol a la seva contribució a un Congrés que el perdia: "L'humor"²³.

En el començament del text que hem comentat al llarg d'aquestes pàgines Jacques Lacan introdueix la dimensió de l'experiència psicoanalítica més humil. En efecte, si bé hi ha grans homes en la psicoanàlisi, aquests són els menys. En general el que es troba és el psicoanalista que intenta orientar-se en la seva feina amb uns conceptes que se li

²²Cf. Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society, editades per H. NUNBERG i E. FEDERN (1967).

²³S. FREUD, "Der Humor" (1927d), SFOC 21, pàgs. 153-162.

escapen i amb unes eines que sovint han estat portades al seu camp per persones d'una cultura infinitament superior a la seva. Li convé, creiem, no oblidar-ho. Perquè ni el psicoanalista ni el seu psicoanalitzant no poden estar-se de pertànyer a una mateixa humanitat, feta de passions com les que Lacan va reunir en una tríada famosa: amor, odi, ignorància.

Li convé també avançar en la teorització, per àrida que sigui. Les nocions vagues d'una humanitat abstracta porten massa de pressa a les coartades de la commiseració i de la presa de partit, negatives quan es tracta de fer parlar el desig. I els ideals de felicitat porten sempre, de lluny o de prop, i més forta com més empírics són, la marca d'un amo.

En aquesta teorització, Lacan aporta amb "Funció i camp de la paraula i del llenguatge en la psicoanàlisi", ultra la possibilitat de compartir un àmbit d'investigació científica amb la lingüística i amb l'etnologia, una tríada conceptual que pot orientar la investigació del psicoanalista: la teoria històrica del símbol, la lògica intersubjectiva i la temporalitat del subjecte.

Això es pot seguir, i fer que símbol, intercanvi i temps esdevinguin conceptes d'una pràctica feta per anar a trobar la diferència humana. Toca a aqueixa pràctica conduir al punt en què a un subjecte se li dóna, sí, el treball de dir "sí que vull, sí". Vol més verb.

BIBLIOGRAFIA

- Dominique AUFFRET, Alexandre Kojève. La philosophie. l'Etat. la fin de l'Histoire, París, Grasset & Fasquelle, 1990.
- Louis ARAGON, Les Poètes, París, Gallimard, 1969.
- ARISTÔTIL, Poètica, trad. J. Farran i Mayoral, Barcelona, F. B. M., 1946.
- Gaston BACHELARD, La formation de l'esprit scientifique (1938), París, Vrin, 8a ed., 1972.
- Michael BALINT, "Parallèles psychosexuels de la loi biogénétique fondamentale" (1930), trad. franc. de l'article original dins Amour primaire et technique psychanalytique, París, Payot, 1965, pàgs. 13 a 42.
- Émile BENVENISTE, "Nature du signe linguistique" (1939), dins Problèmes de linguistique générale. 1, París, Gallimard, 1966, pàgs. 49 a 55.
- Paul BERCHERIE, Genèse des concepts freudiens, París, Navarin, 1983.
- Henri BERGSON, La pensée et le mouvant, París, P.U.F., 1934.
- La Bíblia, versió i notes pels monjos de Montserrat, Andorra, Casal i Vall, 1989.
- Nicolas BOILEAU, Art poétique (1674).
- Émile BOREL, Le hasard, París, P.U.F., 1948.
- Jorge Luis BORGES, "Funes el memorioso", dins Ficciones, 1944.
- Jacques-Bénigne BOSSUET, Discours sur l'histoire universelle (1681), París, Garnier Flammarion, 1966.
- André BRETON, "Introduction au discours sur le peu de réalité" (1924), dins Point du jour, París, Gallimard, 1970.
- Karl BÜHLER, Sprachtheorie, Stuttgart, 1965; trad. esp. J. Marías, Teoría del lenguaje, Madrid, Alianza, 1979.
- Georges CANGUILHEM, Le normal et le pathologique (1943-1966), París, P. U. F., 1966.
- Les Cahiers pour l'Analyse, nº 4, 1966.

- Josep CARNER, Nabí (1941); Barcelona, Eds. 62, 1974.
- Ernst CASSIRER, Philosophie der symbolischen Formen (1923-29); trad. esp., La filosofía de las formas simbólicas. I: El lenguaje, Mèxic, F.C.E., 1972.
- Georges CHARBONNIER, Entretiens avec Lévi-Strauss, París, Julliard, 1961.
- Auguste COMTE, Cours de philosophie positive, leçons 46 à 60. Physique sociale (1830-1842); París, Hermann, 1975.
- Francis Macdonald CORNFORD, Plato's Theory of Knowledge, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1935.
- Joaquín COSTA, El problema de la ignorancia del Derecho y sus relaciones con el "status" individual, el "referendum" y la costumbre (1901), Barcelona, Soler, s.d.
- Jacques DAMOURETTE i Édouard PICHON, Des mots à la pensée. Essai de Grammaire de la langue française, París, Eds. D'Artrey, 1911-1940.
- DANTE, Divina Commedia.
- Antonio D'ATENA, "Ignoranza della legge. Diritto costituzionale", dins GIUFFÈ, Enciclopedia del Diritto, 1958 y segs.
- A. W. DE GROOT, "Neutralisation d'oppositions", dins Neophilologus, nº 25, 1940, pàgs. 127 a 146.
- Gilles DELEUZE, Spinoza et le problème de l'expression, París, Minuit, 1968.
- Marcel DETIENNE, Les maîtres de vérité dans la Grèce archaïque, París, Maspero, 1981.
- Pierre DUHEM, La théorie physique. Son objet, sa structure (2a ed. 1914); ed. facsímil, París, Vrin, 1989.
- Albert EINSTEIN i Leopold INFELD, The Evolution of Physics, Nova York, Simon & Schuster, 1936; trad. d'H. Pladellans, L'evolució de la física, Barcelona, Eds. 62, 1984.
- T. S. ELIOT, The Hollow Men, 1924-1925, dins The Oxford Anthology of English Literature, Oxford University Press, vol. II, pàgs. 1998 a 2002.
- Mariano Scarlata FAZIO, "Ignoranza della legge. Diritto romano", dins GIUFFÈ, Enciclopedia del diritto, 1958 i segs.
- Richard FEYNMAN, The Character of Physical Law, 1965; trad. franc. "La nature des lois physiques", dins La nature de la physique, París, Seuil, 1980.

- Otto FENICHEL, The Psychoanalytic Theory of the Neuroses, Nova York, W. W. Norton, 1945; trad. esp. de M. Carlisky, Teoría psicoanalítica de las neurosis, Barcelona-Buenos Aires, Paidós, 1982.
- Gabriel FERRATER, "Les gramàtiques traspuen" (1970), dins Sobre el llenguatge, Barcelona, Eds. dels Quaderns Crema, 1981, pàgs. 41 a 45.
- Gabriel FERRATER, "Questions del mot" (1970), dins Sobre el llenguatge, Barcelona, Eds. dels Quaderns Crema, 1981, pàgs. 47 a 54.
- Gabriel FERRATER, "Sobre la forma realista (pròleg a un llibre de versos)" (1968); dins Sobre literatura, Barcelona, Eds. 62, 1979, pàgs. 139 a 143.
- Gabriel FERRATER, "Pròleg" a Josep CARNER, Nabí, Barcelona, Eds. 62, 1974, pàgs. 5 a 23.
- Moses I. FINLEY, The World of Odysseus, 1954; 2a ed. rev., Londres, The Viking Press, 1979; trad. O. Gil, El món d'Ulisses, Barcelona, Empúries, 1985.
- Moses I. FINLEY, "Marriage, Sale and Gift in the Homeric World", dins Revue Internationale des Droits de l'Antiquité, 1955, pàgs. 167 a 194.
- Michel FOUCAULT, Naissance de la clinique, París, P. U. F., 1963.
- Michel FOUCAULT, "La folie, absence d'oeuvre" (1964); trad. P. Casanovas, "La follia, absència d'obra", dins L'ordre del discurs i altres escrits, Barcelona, Laia, 1982, pàgs. 35 a 49.
- Michel FOUCAULT, Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines, París, Gallimard, 1966.
- Anatole FRANCE, L'île des pingouins (1908); París, Calmann-Lévy, 1980.
- Gottlob FREGE, Die Grundlagen der Arithmetik (1884); trad. esp., U. Moulines, Barcelona, Laia, 1972.
- Sigmund FREUD, "Psychische Behandlung (Seelenbehandlung)" (1890a); trad. esp. "Tratamiento psíquico (tratamiento del alma)", dins SFOC 1, pàgs. 111 a 132.
- Sigmund FREUD, "Quelques considérations pour une étude comparative des paralysies motrices organiques et hystériques" (1893c); trad. esp., "Algunas consideraciones con miras a un estudio comparativo de las parálisis motrices orgánicas e histéricas", dins SFOC 1, pàgs. 191 a 210.

Sigmund FREUD (amb Josef BREUER), Studien über Hysterie (1895d); trad. esp. Estudios sobre la histeria, SFOC 2.

Sigmund FREUD, "Zum psychischen Mechanismus der Vergesslichkeit" (1898b); trad. esp. "Sobre el mecanismo psíquico de la desmemoria", dins SFOC 3, pàgs. 277 a 289.

Sigmund FREUD, "Über Deckerinnerungen" (1899a); trad. esp. "Sobre los recuerdos encubridores", dins SFOC 3, pàgs. 291 a 315.

Sigmund FREUD, Die Traumdeutung (1900a(1899)); trad. J. Leita, La interpretació dels somnis, 2 vols., Barcelona, Empúries, 1984; trad. esp. La interpretación de los sueños, SFOC 4 i 5.

Sigmund FREUD, Zur Psychopathologie des Alltagsleben (1901b); trad. M. Faber-Kaiser, Psicopatologia de la vida quotidiana, Barcelona, Eds. 62, 1966; trad. esp. Psicopatología de la vida cotidiana, SFOC 6.

Sigmund FREUD, "Über Psychotherapie" (1905a(1904)); trad. esp. "Sobre psicoterapia", dins SFOC 7, pàgs. 243 a 257.

Sigmund FREUD, Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten (1905c); trad. esp. El chiste y su relación con lo inconsciente, SFOC 8.

Sigmund FREUD, "Bruchstück einer Histerie-Analyse" (cas de Dora) (1905e(1901)); trad. esp. "Fragmento de análisis de un caso de histeria", dins SFOC 7, pàgs. 1 a 107.

Sigmund FREUD, "Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben" (cas del petit Hans) (1908b); trad. esp. "Análisis de la fobia de un niño de cinco años", dins SFOC 10, pàgs. 1 a 118.

Sigmund FREUD, "Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose" (cas de l'Home de les Rates) (1909d); trad. esp. "A propósito de un caso de neurosis obsesiva", dins SFOC 10, pàgs. 119 a 249.

Sigmund FREUD, Über Psychoanalyse (1910a(1909)); trad. esp. Cinco conferencias sobre psicoanálisis, dins SFOC 11, pàgs. 1 a 51.

Sigmund FREUD, "Über den Gegensinn der Urworte" (1910e); trad. esp. "Sobre el sentido antitético de las palabras primitivas", dins SFOC 11, pàgs. 143 a 153.

Sigmund FREUD, "Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographischen beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides)" (1911c(1910)); trad. esp. "Puntualizaciones psicoanalíticas sobre un caso de paranoia (Dementia paranoides) descrito autobiográficamente", dins SFOC 12, pàgs. 1 a 76.

- Sigmund FREUD, "Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung" (1912e); trad. esp. "Consejos al médico sobre el tratamiento psicoanalítico", dins SFOC 12, pàgs. 107 a 119.
- Sigmund FREUD, Totem und Tabu (1912-13); trad. esp. Tótem y tabú, dins SFOC 13, pàgs. 1 a 162.
- Sigmund FREUD, "Das Interesse an der Psychoanalyse" (1913j); trad. esp. "El interés por el psicoanálisis", dins SFOC 13, pàgs. 165 a 192.
- Sigmund FREUD, "Zur Einführung der Narzissmus" (1914c); trad. esp. "Introducción del narcisismo", dins SFOC 14, pàgs. 65 a 98.
- Sigmund FREUD, "Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung" (1914d); trad. esp. "Contribución a la historia del movimiento psicoanalítico", dins SFOC 14, pàgs. 1 a 64.
- Sigmund FREUD, "Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten (Weiteren Ratschläge zur Technik der Psychoanalyse, II" (1914g); trad. esp. "Recordar, repetir y reelaborar (Nuevos consejos sobre la técnica del psicoanálisis, II", dins SFOC 12, pàgs. 145 a 157.
- Sigmund FREUD, "Triebe und Tribschicksale" (1915c); trad. esp. "Pulsiones y destinos de pulsión", dins SFOC 14, pàgs. 105 a 134.
- Sigmund FREUD, "Das Unbewusste" (1915e); trad. esp. "Lo inconsciente", dins SFOC 14, pàgs. 153 a 213.
- Sigmund FREUD, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse (1916-17(1915-17)); trad. A. Planella, Introducció a la psicoanàlisi, 2 vols., Barcelona, Eds. 62, 1986; trad. esp. Conferencias de introducción al psicoanálisis, dins SFOC 15 i 16.
- Sigmund FREUD, "Trauer und Melancholie" (1917e(1915)); trad. esp. "Duelo y melancolía", dins SFOC 14, pàgs. 235 a 255.
- Sigmund FREUD, "Aus der Geschichte einer infantilen Neurose" (cas de l'Home dels Llops) (1918b(1914); trad. esp. "De la historia de una neurosis infantil", dins SFOC 17, pàgs. 1 a 111.
- Sigmund FREUD, "Kell-e az egyetemen a psychoanalyst tanítani?" (1910j(1918)); trad. esp. "¿Debe enseñarse el psicoanálisis en la universidad?", dins SFOC 17, pàgs. 165 a 171.
- Sigmund FREUD, Jenseits des Lustprinzips (1920g); trad. P. Folch, Més enllà del principi de plaer, Barcelona, Espaxs, 1989; trad. esp. Más allá del principio de placer, dins SFOC 18, pàgs. 1 a 62.

- Sigmund FREUD, Massenpsychologie und Ich-Analyse (1921c); trad. esp. Psicología de las masas y análisis del yo, dins SFOC 18, pàgs. 63 a 136.
- Sigmund FREUD, "Traum und Telepathie" (1922a); trad. esp. "Sueño y telepatía", dins SFOC 18, pàgs. 185 a 211.
- Sigmund FREUD, "Einige Nachträge zum Ganzen der Traumdeutung" (1925i); trad. esp. "Algunas notas adicionales a la interpretación de los sueños en su conjunto", dins SFOC 19, pàgs. 123 a 140.
- Sigmund FREUD, Die Frage der Laienanalyse (1926e); trad. esp. ¿Pueden los legos ejercer el análisis?, dins SFOC 20, pàgs. 165 a 244.
- Sigmund FREUD, "Der Humor" (1927d); trad. esp. "El humor", dins SFOC 21, pàgs. 153 a 162.
- Sigmund FREUD, Das Unbehagen in der Kultur (1930a(1929)); trad. A. Quintana, "El malestar en la cultura", dins Escrits de crítica de la cultura, Barcelona, Laia, 1984, pàgs. 96 a 187; trad. esp. El malestar en la cultura, dins SFOC 21, pàgs. 57 a 140.
- Sigmund FREUD, Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse (1933a(1932)); trad. dins Introducció a la psicoanàlisi, vol. 2, pàgs. 201 i segs.; trad. esp. Nuevas conferencias de introducción al psicoanálisis, dins SFOC 22, pàgs. 1 a 168.
- Sigmund FREUD, "Konstruktionen in der Analyse" (1937d); trad. esp. "Construcciones en el análisis", dins SFOC 23, pàgs. 255 a 270.
- Sigmund FREUD, Der Mann Moses und die monotheistische Religion (1939a(1934-38)); trad. A. Quintana, "Moisés i el monoteisme", dins Escrits de crítica de la cultura, Barcelona, Laia, 1984, pàgs. 189 a 340; trad. esp. Moisés y la religión monoteísta, dins SFOC 23, pàgs. 1 a 132.
- Sigmund FREUD, Abriss der Psychoanalyse (1940a(1938)); trad. Esquema del psicoanálisis, dins SFOC 23, pàgs. 133 a 209.
- Sigmund FREUD, "Psychoanalyse und Telepathie" (1941d(1921)); trad. esp. "Psicoanálisis y telepatía", dins SFOC 18, pàgs. 165 a 184.
- Sigmund FREUD, The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess (1887-1904), trad. angl. i edició de J. M. Masson, Cambridge (Mass.) i Londres, The Belknap Press of Harvard University Press, 1985.
- Louis GERNET, "La notion mythique de la valeur en Grèce" (1948), dins Anthropologie de la Grèce antique, París, Flammarion, 1982, pàgs. 121 a 179.

- Louis GERNET, "Droit et prédroit" (1948-49), dins Droit et institutions en Grèce antique, París, Flammarion, 1982, pàgs. 7 a 119.
- GIUFFRÈ, Enciclopedia del Diritto, 1958 i segs.
- Johann W. GOETHE, Wilhelm Meisters Lehrjahre (1795-1796); trad. J. Morgades, Anys d'aprenentatge de Wilhelm Meister, Barcelona, Eds. 62, 1985.
- Johann W. GOETHE, Entwurf einer Farbenlehre (1810-1820); trad. esp. de R. Cansinos, Esbozo de una teoría de los colores, dins Obras completas, vol. 1, pàgs. 473 a 734, Madrid, Aguilar, 1974.
- Johann W. GOETHE, Faust (1808-1932); trad. esp. de J. M^a. Valverde, Fausto, Barcelona, Vergara, 1963.
- Ernst GOMBRICH, Symbolic images, Londres, 1972; trad. esp., Imágenes simbólicas, Madrid, Alianza Forma, 1983.
- Gustave GUILLAUME, Lecons de linguistique 1948-1949, París, Klincksieck, 1971.
- W. K. C. GUTHRIE, A History of Greek Philosophy. Vol. III: The Fifth-Century Enlightenment, Cambridge U. Press, 1969.
- G. W. F. HEGEL, Die Phänomenologie des Geistes (1897); trad. franc. J. Hyppolite, La Phénoménologie de l'Esprit, París, Aubier Montaigne, 1945.
- G. W. F. HEGEL, Vorrede zur Phänomenologie des Geistes (1907); trad. franc. J. Hyppolite, Préface à la Phénoménologie de l'Esprit, París, Aubier-Montaigne, 1966.
- G. W. F. HEGEL, Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie (1933); trad. esp. W. Roces, Lecciones sobre la historia de la filosofía, Mèxic, F. C. E., 1955.
- G. W. F. HEGEL, Vorlesungen über die Aesthetik (1842); trad. esp., A. Llanos, Estética, vol. 8: La Poesía, Buenos Aires, Siglo Veinte, 1985.
- Martin HEIDEGGER, Sein und Zeit (1927); trad. esp. J. Gaos, El ser y el tiempo, Mèxic, F. C. E., 1951.
- Martin HEIDEGGER, Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung, 5a ed. revisada, Frankfurt am Main, 1981; trad. esp., J. Mª Valverde, Interpretaciones sobre la poesía de Hölderlin, Barcelona, Ariel, 1983.
- Heinrich HEINE, Reisebilder (1827-30); trad. A. Quintana, Quadres de viatges, Barcelona, Eds. 62, 1983.
- R. HILBERG, The Destruction of the European Jews, 1985; trad. franc. La destruction des Juifs d'Europe, París, 1991.

- HOMER, La Iliada; trad. M. Peix, Barcelona, Alpha, 1978.
- HOMER, L'Odissea; trad. C. Riba, Barcelona, Alpha, 1953.
- Werner JAEGER, Die Formung des griechischen Menschen (1933-1945); trad. esp. J. Xirau i W. Roces, Paideia: los ideales de la cultura griega, Mèxic, F. C. E., 1942-45, 2a ed. 1962.
- Roman JAKOBSON, "Fragments de 'La nouvelle poésie russe'" (1919), dins Huit questions de poétique, París, Seuil, 1977, pàgs. 11 a 29.
- Roman JAKOBSON, "Signe Zéro" (1937); dins Selected Writings. II, La Haia-París, Mouton, pàgs. 211 a 219.
- Roman JAKOBSON i J. LOTZ, "Notes on the French Phonemic Pattern" (1949); dins Selected Writings. II, La Haia-París, Mouton, pàgs. 426 a 434.
- Roman JAKOBSON, "Results of the Conference of Anthropologists and Linguists" (1953); trad. esp., "El lenguaje común de antropólogos y lingüistas", dins Ensayos de lingüística general, Barcelona, Ariel, 1984, pàgs. 13 a 33.
- Roman JAKOBSON i Morris HALLE, Fundamentals of Language, Berlín, Mouton publishers, 1956 i 1971; trad. de J. Llisterri, Fonaments del llenguatge, Barcelona, Empúries, 1984.
- Roman JAKOBSON, "Typological Studies and their Contribution to Historical Comparative Linguistics" (1957); trad. esp. dins Ensayos de lingüística general, Barcelona, Ariel, 1984, pàgs. 35 a 46.
- Roman JAKOBSON, "Why 'Mama' and 'Papa'" (1960); trad. franc. J.-P. Boons, dins Langage enfantin et aphasie, París, Flammarion, 1980, pàgs. 119 a 130.
- Roman JAKOBSON, "Linguistics and Poetics", dins T. A. SEBEEK, ed., Style in language, Cambridge, M.I.T., 1960; trad. esp. "Lingüística y poética", dins Ensayos de lingüística general, Barcelona, Ariel, 1975 i 1981, pàgs. 347 a 395.
- Roman JAKOBSON, "Towards a Linguistic Typology of Aphasic Impairments" (1964); trad. franc. "Vers une typologie linguistique des troubles aphasiques", dins Langage enfantin et aphasie, París, Flammarion, 1980, pàgs. 131 a 154.
- Hélan JAWORSKI, Un pas dans l'essence des choses. Philosophie vérifiable, París, 1918.
- Ernst JONES, "The Theory of Symbolism" (1916), dins Papers of Psycho-Analysis, Londres, Bailliere, Tindall and Cox, 1948; reprint H. Karnak, 1977, pàgs. 87 a 144.

- San JUAN DE LA CRUZ, Cántico espiritual (1584), dins Vida y Obras de San Juan de la Cruz, Madrid, B.A.C., MCMLXXVIII, pàgs. 849 a 987.
- Alain JURANVILLE, Lacan et la philosophie, Paris, P.U.F., 1984; 2a. ed., 1988.
- Emmanuel KANT, Kritik der reinen Vernunft (1781); trad. franc. A. Tremesaygues i B. Pacaud, Critique de la raison pure, Paris, P. U. F., 7a ed., 1971.
- Alexandre KOJÈVE, Introduction à la lecture de Hegel, Paris, Gallimard, 1947; 2a. ed., 1971.
- Alexandre KOYRÉ, Études galiléennes, Paris, Hermann, 1966.
- Alexandre KOYRÉ, Études d'histoire de la pensée scientifique, Paris, Gallimard, 1966.
- LA ROCHEFOUCAULD, "Maximes", dins Oeuvres complètes, Paris, Gallimard, "La Pléiade", 1964
- Jacques LACAN, De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité (1931); nova ed., Paris, Seuil, 1975.
- Jacques LACAN, "Au delà du 'Principe de réalité'" (1936); dins Écrits, Paris, Seuil, 1966, pàgs. 73 a 92.
- Jacques LACAN, "Le temps logique et l'assertion de certitude anticipée" (1945); dins Écrits, Paris, Seuil, 1966, pàgs. 197 a 213.
- Jacques LACAN, "L'agressivité en psychanalyse" (1948); dins Écrits, Paris, Seuil, 1966, pàgs. 101 a 124.
- Jacques LACAN, "Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je" (1949); dins Écrits, Paris, Seuil, 1966, pàgs. 93 a 100.
- Jacques LACAN, "Propos sur la causalité psychique" (1950); dins Écrits, Paris, Seuil, 1966, pàgs. 151 a 193.
- Jacques LACAN, "Introduction théorique aux fonctions de la psychanalyse en criminologie" (1951); dins Écrits, Paris, Seuil, 1966, pàgs. 125 a 149.
- Jacques LACAN, "Intervention sur le transfert" (1952); dins Écrits, Paris, Seuil, 1966, pàgs. 215 a 226.
- Jacques LACAN, "Le mythe individuel du névrosé" (1953); dins Ornicar? Revue du Champ freudien, n° 17/18, 1979, pàgs. 289 a 307.

- Jacques LACAN, "Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse" (Informe del Congr s de Roma celebrat a l'Istituto di Psicologia della Université di Roma els dies 26 i 27 de setembre de 1953); dins La psychanalyse vol. primer, dirigit per Jacques Lacan, dedicat a "De l'usage de la parole et des structures de langage dans la conduite et dans le champ de la psychanalyse", Paris, P. U. F., 1956, p gs. 81 a 166; dins écrits, Paris, Seuil, 1966, p gs. 237 a 322.
- Jacques LACAN, "Le séminaire sur 'la Lettre volée'" (1956); dins écrits, Paris, Seuil, 1966, p gs. 11 a 61.
- Jacques LACAN, "La chose freudienne ou Sens du retour à Freud en psychanalyse" (1956); dins écrits, Paris, Seuil, 1966, p gs. 401 a 436.
- Jacques LACAN, La relation d'objet (1956-57), seminari inédit.
- Jacques LACAN, "L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud" (1957); dins écrits, Paris, Seuil, p gs. 493 a 528; trad. A. Vicens "La inst ncia de la lletra a l'inconscient o la ra  d'en a de Freud", dins Els Marges, 27/28/29, 1983, p gs. 163 a 190.
- Jacques LACAN, "A la mémoire d'Ernest Jones: Sur sa théorie du symbolisme" (1959); dins écrits, Paris, Seuil, 1966, p gs. 697 a 717.
- Jacques LACAN, "La direction de la cure et les principes de son pouvoir" (1961); dins écrits, Paris, Seuil, 1966, p gs. 585 a 645.
- Jacques LACAN, "Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien" (1966); dins écrits, Paris, Seuil, 1966, p gs. 793 a 827.
- Jacques LACAN, "Du sujet enfin en question" (1966); dins écrits, Paris, Seuil, 1966, p gs. 229 a 236.
- Jacques LACAN,  crits, Paris, Eds. du Seuil, 1966.
- Jacques LACAN, Le Séminaire. Livre XI: Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, text establert per J.-A. Miller, Paris, Seuil, 1973; trad. A. Vicens, Els quatre conceptes fonamentals de la psicoanàlisi, Barcelona, Eds. 62, 1990.
- Maurice LEENHARDT, Do Kamo. La personne et le mythe dans le monde mélanésien, Paris, Gallimard, 1947.
- Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, "Meditationes de cognitione, Veritate et Ideis" (1684); trad. franc., "Méditations sur la connaissance, la vérité et les idées", dins Opuscules philosophiques choisies, Paris, Aubier-Montaigne, 1954, p gs. 151 a 156.

- Anika LEMAIRE, Jacques Lacan, Brusel·les, Pierre Mardaga, 1970; 2a. ed., 1977.
- Claude LEVI-STRAUSS, Les structures élémentaires de la parenté, Paris, Mouton, 1947; 2a ed., 1967.
- Claude LEVI-STRAUSS, "L'efficacité symbolique" (1949); dins Anthropologie structurale, Paris, Plon, 1958.
- Claude LEVI-STRAUSS, "Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss", dins Marcel MAUSS, Sociologie et anthropologie, Paris, P. U. F., 1959, pàgs. vii a lii.
- Claude LEVI-STRAUSS, La Pensée sauvage, Paris, Plon, 1962 i 1985.
- Claude LEVI-STRAUSS, "Préface" a Roman JAKOBSON, Six leçons sur le son et le sens, Paris, Minuit, 1976, pàgs. 7 a 18.
- Georg LUK CS, Ästhetik. I Teil: Die Eigenart des Ästhetischen (1963); trad. esp. M. Sacristán, Estética. I: La peculiaridad de lo estético, Barcelona, Grijalbo, 1966.
- Ernst MACH, Erkenntniss und Irrtum (5a. ed. 1926); trad. angl., Knowledge and Error, Dordrecht, D. Reidel, 1976.
- Bronislaw MALINOWSKI, Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea (1922); trad. L. Flaquer, Els argonautes del Pacífic Occidental, 2 vols., Barcelona, Eds. 62, 1986.
- Stéphane MALLARMÉ, "Crise de vers" (1886-1896), dins Oeuvres complètes, Paris, Gallimard, 1945, pàgs. 360 a 368.
- Joaquim MALUQUER i SOSTRES, Els ocells de les terres catalanes, Barcelona, Barcino, 4a ed. 1987.
- André MARTINET, "Neutralisation et archiphonème", dins TCLP, 6, 1931.
- Karl MARX i Friedrich ENGELS, Manifest der Kommunistischen Partei (1848); trad. A. Sanjuan i R. M. Borràs, El Manifest Comunista, Vilassar de Mar - Madrid, Oikos Tau - Alhambra, 1986.
- Jules H. MASSERMAN, "Language, Behaviour and Dynamic Psychiatry", dins The International Journal of Psychoanalysis, vol. XXV, 1944, pàgs. 1 a 8.
- Marcel MAUSS, "Esquisse d'une théorie générale de la magie" (1902-1903), dins Sociologie et anthropologie, Paris, P. U. F., 1950, pàgs. 1 a 141.
- Marcel MAUSS, "Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques" (1923-1924), dins Sociologie et anthropologie, Paris, P.U.F., 1950, pàgs. 143 a 279.

- Noël MAYAUD, "Comportement et vie sociale. Activités symboliques et substitutives", dins Traité de Zoologie. Tome XV: Oiseaux, sota la direcció de P. P. GRASSÉ, París, Masson, 1950, pàgs. 710 a 712.
- Hubert METHIVIER, La Fronde, París, PUF, 1984.
- George A. MILLER, Psychology. The Science of Mental Life, Nova York, Harper & Row; trad. esp. de C. Martín Ramírez, Introducción a la Psicología, Madrid, Alianza Editorial, 11a ed., 1988.
- Jacques-Alain MILLER (ed.), La communauté psychanalytique en France - 1. La scission de 1953, París, Navarin, 1976.
- Jacques-Alain MILLER, "Lacan, Jacques", dins Encyclopaedia Universalis, reproduït a Ornicar? Revue du Champ freudien, nº 24, 1981, pàgs. 33 a 44.
- Jacques-Alain MILLER, "D'un autre Lacan", dins Ornicar? Revue du Champ freudien, nº 28, 1984, pàgs. 49 a 57.
- Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society, 4 vols., per H. NUNBERG i E. FEDERN (eds.), Nova York, The International Universities Press, 1967.
- Charles MORRIS, Foundation of the Theory of Signs, The University of Chicago Press, 1938.
- Friedrich NIETZSCHE, Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift (1887); trad. J. Leita, La genealogia de la moral, Barcelona, Laia, 1983.
- C. K. OGDEN i I. A. RICHARDS, The Meaning of Meaning, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1923 i segs.; trad. esp., E. Prieto, El significado del significado, Buenos Aires, Paidós, 1984.
- Blaise PASCAL, "Discours sur les passions de l'amour" (1652-53?), dins Oeuvres complètes, París, Seuil, 1963, pàgs. 285 a 289.
- Blaise PASCAL, Pensées (1670), dins Oeuvres complètes, ed. L. Lafuma, París, Seuil, 1963, pàgs. 493 a 649.
- PLATÓ, Fedó, trad., J. Olives Canals, Barcelona, F. B. M., 1962.
- PLATÓ, Sofista; trad. franc. L. Robin, Le sophiste, dins Oeuvres complètes, París, Gallimard, "Enc. de la Pléiade", 1950.
- Otto PÖGGELER, Der Denkweg Martin Heideggers, Pfullingen, 1963, 1983; trad. esp. F. Duque, El camino del pensar de Martin Heidegger, Madrid, Alianza, 1986.

- RABELAIS, Le Tiers Livre (1546), dins Oeuvres complètes, Paris, Seuil, 1973.
- RABELAIS, Le Quart Livre (1552), dins Oeuvres complètes, Paris, Seuil, 1973.
- Elie RAGLAND-SULLIVAN, Lacan and the Philosophy of Psychoanalysis, Londres & Canberra, Croom Helm, 1986.
- Theodor REIK, Listening With the Third Ear: The Inner Experience of a Psychoanalyst, Nova York, Farrar, Straus, 1948.
- Cardinal de RETZ, Mémoires (1613-1649), Paris, Garnier, col. "Classiques Garnier", 1987.
- Carles RIBA, Segon llibre d'estances (1920-28 i 1929-30), dins Obres completes I: Poesia, Barcelona, Eds. 62, 1984, pàgs. 95 a 134.
- Xavier ROMEU JOVER, Manual de fonologia catalana, Barcelona, Barcanova, 1983.
- Henri RONDET, "Liberte et grâce selon saint Augustin", dins Essais sur la théologie de la grâce, Paris, Beauchesne, 1964, pàgs. 243 a 266.
- Jean-Jacques ROUSSEAU, Rêveries du promeneur solitaire dins Oeuvres complètes I, Paris, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", 1959.
- Edward SAPIR, Language. An Introduction to the Study of Speech, Nova York, 1921; trad. H. Curell, El llenguatge. Introducció a l'estudi de la parla, Barcelona, Empúries, 1985.
- Ferdinand de SAUSSURE, Cours de linguistique générale, publicat per Ch. Bally i A. Sechehaye (1915); ed. de T. de Mauro, Paris, Payot, 1975.
- Daniel Paul SCHREBER, Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken, Leipzig, 1903; trad. franc. de P. Duquenne i N. Sels, Mémoires d'un névropathe, Paris, eds. du Seuil, 1975.
- William SHAKESPEARE, Julius Caesar (1623); trad. J. Oliva, Juli Cèsar, Barcelona, Vicens-Vives i TV3, 1984.
- Herbert SILBERER, "Bericht üner eine Methode, gewisse symbolische Halluzinationerscheinungen hervorzurufen und zu beobachten" (1909); trad. franc. C. Brückner, "Rapport sur une méthode permettant de provoquer et d'observer certains phénomènes hallucinatoires symboliques", dins Ornicar? Revue du champ freudien, 31, 1984, pàgs. 28 a 40.
- Georges SOREL, Réflexions sur la violence (1908), Paris, Seuil, 1990.

- Alexandre STEVENS, "L'holophrase, entre psychose et psychosomatique", dins Ornicar? Revue du Champ freudien, 42, 1987, pàgs. 45 a 79.
- Arnold J. TOYNBEE, The Study of History. Abridgement (1946-1960); trad. esp. Estudio de la Historia. Compendio, Madrid, Alianza, col. "El Libro de Bolsillo", 1981.
- Nikolai S. TRUBETSKOI, Grundzüge der Phonologie, Göttingen, 1939; trad. esp. Principios de fonología, Madrid, Cincel, 1973.
- TUC DIDES, Història de la Guerra del Peloponès, trad. J. Berenguer Amenós, Barcelona, F.B.M., 1953.
- Paul VALÉRY, "La Pythie", dins Charmes, 1922.
- Jean Pierre VERNANT, "Aspects mythiques de la mémoire" (1959), dins Mythe et pensée chez les grecs. I, París, Maspero, 1974, pàgs. 80 a 107.
- Antoni VICENS, "L'ànima bella (Notes d'estudi)", dins Enrahonar 7/8, 1984.
- Antoni VICENS, Lacan en el psicoanàlisis, Barcelona, Ariel, 1985.
- VIRGILI, L'Eneida; trad. M. Dolç, Barcelona, Alpha, 1958.
- Karl VON FRISCH, Aus dem Leben der Bienen (1969); trad. esp. La vida de las abejas, Barcelona, Labor, 1984.
- Norbert WIENER, Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine (1948); trad. esp., F. Martín, Cibernética, Barcelona, Tusquets, 1985.
- Anthony WILDEN, The Language of the Self: The Function of Language in Psychoanalysis, Baltimore i Londres, The Johns Hopkins University Press, 1968.